

en al saamstem nie: „There is no difficulty in understanding this title (The sons of God) as a designation of the higher order of supernatural spiritual beings which surround God's throne”; en dr. A. H. Edelkoort (in Genesis in die Bybel met verklarende kanttenukinge, bl. 20) i.v.m. dieselfde uitdrukking: „Dat zijn de engelen (Job 1:6; 2:1; 38:7). Bedoeld zijn wezens, die aan het goddelijk wezen en de goddelijke sfeer deel hebben.”

P. F. D. WEISS.

Universiteit van Stellenbosch.

DIE GEBRUIK VAN DIE GODSAANDUIDINGE 'ēl EN 'ēlōhīm IN DIE GESKRIFTE VAN DIE PROFETE

Die gebruik van 'ēl

Een van die oudste en mees algemeen gebruikte Godsaanduidinge in die hele Semitiese wêreld is 'ēl. In die O.T. word 'ēl in vergelyking met 'ēlōhīm minder dikwels gebruik (230 maal teenoor 2,570 maal). Sommige boeke in die O.T. vermy die gebruik van die aanduiding 'ēl geheel en al, nl. *Lev.*, *Rigt.*, *Rut*, *Kon.*, *Kron.*, *Esra*, *Ester*, *Spr.*, *Pred.*, *Hoogl.*, terwyl dit in Job 75 maal en in die Psalmboek 54 maal voorkom.

In die profetiese geskrifte vind ons dat die Godsaanduiding 'ēl in agt boeke in die geheel nie voorkom nie, nl. in *Amos*, *Sefanja*, *Obadja*, *Habakuk*, *Joël*, *Haggai*, *Sagaria* en *Trito-Jesaja*. In die orige profetiese geskrifte kry ons die volgende beeld:

Hosea: 3 maal; *Proto-Jesaja*: 9 maal; *Miga*: 1 maal; *Jeremia*: 2 maal; *Nahum*: 1 maal; *Esegiël*: 4 maal; *Deutero-Jes.*: 14 maal; *Maleagi*: 3 maal; *Jona*: 1 maal.

In *Hosea* 2:1 lui dit dat aan Israel gesê sal word „Julle is seuns van 'ēl-ḥāj.” In die profetiese geskrifte kom 'ēl-ḥāj alleen hier voor; die orige plekke waar van „lewendende God” sprake is, word 'ēlōhīm-ḥaj of 'ēlohim ḥajjīm gebruik (*Jes.* 37:4,17 en *Jer.* 10:10, 23:36). Baie eksegete beskou *Hosea* 2:1—3 as 'n eksiliese bewerking (vgl. *Robinson* in *H.A.T.* 1954, bl. 7), maar ons neem aan dat hierdie gedeelte in die tyd van *Hosea* tuishoort. Met die uitdrukking „Julle is seuns van 'ēl-ḥāj” word aangedui die noue verbondenheid van die volk Israel met sy God, wat die lewendende God is in teenstelling tot die sterwendende en dooie gode van die heidene met wie die volk hom telkemale wou verbind. Dit is duidelik dat JHWH skerp onderskei word van die heidense afgode en dit is tipies dat juis die Godsaanduiding 'ēl gebruik word.

In *Hosea* 11:9 word 'ēl in sterke teenstelling geplaas teenoor 'iš. Die absoluut-kwalitatiewe verskil tussen God en mens staan hier baie sterk op die voorgrond: Want Ek is 'ēl en geen 'iš nie. Nou val dit ook dadelik op dat, wanneer *Jesaja* 31:3 en *Esegiël* 28:2 nadruk lê op hierdie absoluut-kwalitatiewe verskil tussen God en mens, ook daar die Gods-

aanduiding 'ēl gebruik word: 'ādām w^{el}ó(')ēl. Hier in Hos. 11:9 word die teenstelling tussen God en mens nog verskerp deur die byvoeging van „die Heilige in jou midde”, en in Jes. 31:3 word die teenstelling beklemtoon deur „Gees” teenoor „vlees” te stel; en in Eseg. 28:9 word nadruklik gesê dat die vors van Tirus 'n mens is en geen god nie. Dit is seker nie toevallig dat op al drie hierdie plekke 'ēl in plaas van 'ēlōhim gebruik word nie. Ons het hier 'n welbewuste keuse vir die gebruik van 'ēl en die enigste verklaring hiervoor is dat Hosea, Jesaja en Esegïel juis in die Godsaanduiding 'ēl die sterkste uitgedruk vind die absoluut teenstelling tussen God en mens. Die meer algemene Godsaanduiding 'ēlōhim, wat ook die betekenis kan hê van „hemelse wese”, „dodegeeste” en „gode”, kan hierdie teenstelling nie uitdruk nie.

In Hosea 12:1 word van Juda gesê dat hy nog altyd bandeloos is teenoor 'ēl, teenoor die Hoogheilige wat getrou is. Waarom word juis 'ēl hier gebruik? Grammatikaal beskou, kon hier net sowel 'ēlōhim of JHWH gestaan het. Maar omdat 'ēl nie dieselfde gevoelswaarde het as 'ēlōhim of die eienaam JHWH nie, moet ons aanneem dat die profeet hier ook welbewus die gebruik van JHWH en 'ēlōhim vermy het en met opset 'ēl gekies het netsoos in 11:9, om hier die bandelose rondswerwing van die o, so menslike Juda in absolute teenstelling te plaas tot 'ēl, God wat heilig en getrou is. Die gebruik van JHWH of 'ēlōhim sou hierdie teenstelling nie só kon frappeer nie.

In die boek *Proto-Jesaja* kan die gebruik van 'ēl in 12:2 buite beskouing gelaat word, want dit is in ooreenstemming met die gebruik in die Psalmboek waar 'ēl volkome parallel met JHWH gebruik word, ewe goed deur JHWH vervang kan word en vir die gevoel byna as eienaam geld. Dieselfde geld vir die enigste voorkomende 'ēl in die boek *Miga*, nl. 7:18. Miga 7:14—20 word algemeen gekarakteriseer as 'n psalm of as 'n profetiese liturgie wat die slot van die boek uitmaak. (Vgl. Robinson in H.A.T., bl. 128; Bentzen, Introduction II, bl. 149; Weiser, Einleitung, bl. 190.) Die gebruik van 'ēl hier, skryf ons toe aan oorname van psalmstyl.

In Jes. 14:13 sê die koning van Babel „Ek wil opklim in die hemel, my troon verhef bokant die sterre van 'ēl”. Sou ons aanneem dat hierdie spotlied die werk is van iemand uit die kring van Deutero-Jesaja, dan het die digter met die gebruik van 'ēl ongetwyfeld die God van Israel bedoel en wel as die enigste en absolute God. (Vgl. Jes. 43:12; 45:22; en 46:9.) Dit is egter ook nie onwaarskynlik dat 'ēl hier gebruik word in dieselfde betekenis as in Psalm 36:7 („berge van ,ēl”) en in Psalm 80:11 („seders van ,ēl”) waar ,ēl superlatief ve krag het. Wel moet ons in gedagte hou dat ,ēl by so 'n gebruik, in geen geval sy religieuse betekenis verloor en slegs maar 'n grammatikale funksie sou vervul nie; intendeel, deur so 'n gebruik van ,ēl word 'n saak in noue relasie gebring met die goddelike wêreld en verkry so sy uitsonderlike, superlatiewe eienskap of karakter. (Vgl. D. Winton Thomas, A consideration of some unusual ways of expressing the superlative in Hebrew, VETUS TESTAMENTUM III, bl. 209 vv.)

In *Jes.* 5:16 is JHWH *hā'ēl haqqādōš*. In vergelyking met vs. 15, waar gesê word dat die mens (*'ādām*) gebuig en die man (*'iš*) verneder sal word, val weer dadelik op die funksie van die Godsaanduiding *'ēl* om uit te beeld die teenstelling tussen God en mens.

Belangwekkend is die gebruik van *'ēl* in die naam van die kind wat gebore sou word, nl. Immanuel in *Jes.* 7:14; 8:8,10. Hierdie naam het ontstaan in 'n konkreet-historiese situasie. Onder die bewind van Agas is Juda bedreig deur 'n aanval van Resin van Aram en Peka van Israel, wat Juda wou dwing om toe te tree tot die bond teen Assur. Jesaja, vir wie alle verbonde met mense in stryd is met sy Godsgeloof, raai 'n toetreding tot die bond sterk af en hy stel in die plek daarvan en daarteenoor die Immanuel profesie. Geen verbond met mense nie, maar alleen met God! Opmerklik is die gebruik van *'ēl* in hierdie naam. Waarom gebruik die profeet nie die eienaam JHWH nie? Dit gaan immers geheel en al en alleen om JHWH, die God van Israel . . . Dit is seker nie uit estetiese oorwegings of terwille van die welluidendheid in die naam dat die profeet *'ēl* gebruik in plaas van JHWH nie. Ons het hier in hierdie situasie 'n welbewuste keuse deur die profeet vir die gebruik van die Godsaanduiding *'ēl*. Met die naam Immanuel word in die bewuste historiese situasie uitgedruk: Met óns is God. D.w.s. al gebeur wat ook al, aan ons kant staan God (*'ēl*) en geen *'iš* of *bāsār* of *'ādām* soos aan die kant van Aram en Israel nie. Juis deur die gebruik van *'ēl* sê die profeet dit wat in hierdie situasie gesê moet word. Die minagtende toon waarop in 7:8,9 verwys word na Damaskus, Resin en Samaria laat nog duideliker uitkom die sterke teenstelling wat, volgens die oortuiging van die profeet, bestaan tussen hierdie liede met hulle bond aan die een kant en „God wat met ons is” aan die ander kant.

Belangrik en interessant is hier 'n vergelyking met 'n uitspraak van Hiskia later, oorgelewer deur die Kroniekskrywer in II Kron. 32:7—8: „Wees sterk en vol moed, wees nie bevrees nie of verskrik vanweë die koning van Assirië of vanweë die hele menigte wat saam met hom is nie; want by ons is meer as by hom. By hom is 'n vleeslike arm (*z^erō^ca bāsār*), maar by ons is die Here onse God (*w^ecimmānu JHWH 'ēlohēnu*). Ons het hier heelwaarskynlik te doen met 'n nawerking van die Immanuel profesie van 30 jaar tevore, maar dan deur Hiskia op 'n nuwe historiese situasie toegepas, uitgedruk in die taal van die Kroniekskrywer. Die Kroniekskrywer gebruik nêrens die Godsaanduiding *'ēl* nie en hy vermy dit ook hier en gee die opnuut toegepaste Immanuel profesie in 'n vir hom aanvaarbare vorm.

Vir die eksegese van *Jes.* 7 en 8 is die welbewuste en opsetlike gebruik van *'ēl* in die naam Immanuel iets wat deeglik in ag geneem moet word en 'n vergelyking met *Hos.* 11:9; *Jes.* 5:16; 31:3 en II Kron. 32:7—8 is onontbeerlik.

In *Jes.* 9:5 en 10:21 is *'ēl gibbōr* een van die name van die vors wat deur die profeet verwag word. Tereg het geleerdes hierdie vors gesien as in teenstelling tot Agas. (Vgl. Procksch, *Jesaja I*, t.p.; Buber, *Het geloof*

van Israël, in *Godsdiensten der wereld*, 1948, bl. 246; Vriezen, in *VETUS TESTAMENTUM Congress Vol.*, bl. 211 v.) Hierdie naam is egter nie 'n suiwer menslike epitheton of ampstittel wat in Oosterse hofkringe tuishoort nie, soos Buber meen, maar ons het hier te doen met goddelike name. Die gebruik van die Godsaanduiding 'ēl beklemtoon dan ook juis die teenstelling, die feit van die „Gegen” van die „Gegenkönig”. Die nuwe vors sal 'n vors wees wat sal handel na die gees van JHWH en nie na die vlees nie. Let op die vyfmaal voorkomende „gees” in 11:2 waarmee die nuwe vors se karakter geteken word en vergelyk dit met 11:3 waar gesê word dat hy nie sal handel „na wat sy oë sien nie . . . en na wat sy ore hoor nie”. Dit is m.i. ook nie reg om te veronderstel dat die naam 'ēl *gibbôr* in 10:21, anders as in 9:5, alleen betrekking het op JHWH self nie. En meestal word dan in 10:21 vertaal met „die sterke God” (so ook die Afr. vertaling en die vertaling van die Ned. Bijbel Genootschap). Maar ons het hier te doen met die verwagte vors van Jes. 9:5, „Sterke God”, daarom moet 'ēl *gibbôr* ook in 10:21 vertaal word met „Sterke God”.

Op grond van die betekenis en gevoelswaarde van die Godsaanduiding 'ēl, kan ons verklaar waarom in 10:21 juis 'ēl *gibbôr* uit die vyf name gekies is. Geen een van die ander vier name sou kon uitdruk die absolute unieke karakter van die vors tot wie Israel sal terugkeer nie; hy sal anders wees as alle ander vorste en hy sal in sy optrede een wees met JHWH.

In *Jeremia*, waar 'ēl slegs tweemaal gebruik word (32:18 en 51:56), is in beide perikope die absoluut-kwalitatiewe verskil tussen God en die mense duidelik voelbaar. In die gebed van *Jeremia* in 32:17—25, word JHWH se skeppingsmag en verlossingskrag geprys en gesê dat sy oë oop is oor al die weë van die mensekinders; Hy is die grote en geweldige God. In die Godspraak oor Babel in *Jer.* 51, word gesê dat Babel sal val „want 'n 'ēl van vergelding is JHWH” (vs. 56). Hoewel nie so duidelik as by *Hosea* en *Proto-Jesaja* nie, is dit tog opvallend dat die Godsaanduiding 'ēl hier by *Jeremia* gebruik word in twee perikope waarin die werksaamheid van die mens in teenstelling geplaas word tot die werksaamheid van JHWH. Dieselfde geld die boek *Nahum*, wat sy Godspraak oor *Ninevé* begin met „'n jaloerse 'ēl en 'n wreker is JHWH”, dan word die goddelike krag van JHWH beskrywe en in 1:12 lui dit „al is hulle (die menslike vyande) ook in volle krag en so groot in getal, tog sal hulle net só afgemaai word en vergaan”. By *Jeremia* en *Nahum* word 'ēl gebruik in kombinasie met 'n eienskap of werksaamheid van JHWH, om tot uitdrukking te bring sy goddelike werksaamheid in die menslike wêreld. Dieselfde vind ons in *Jona* 4:2, die enigste plek waar 'ēl in die hele boek voorkom. Persoonsname wat met 'ēl saamgestel is, wys ook in hierdie rigting. (Vgl. *Eichrodt, Theologie I*, 1939, bl. 86 v.)

In *Esegiël* 10:5 word die dreunende geruis van die cherubsverke beskryf met „soos die stem van 'ēl *šaddaj* as Hy spreek”. Wanneer in 1:24 dieselfde geruis beskryf word, word gesê: „soos die stem van

šaddaj”. (Vir die geluid van die stem van JHWH vgl. Ex. 19:16,19; Deut. 4:33; 5:24; Ps. 29:3v.; Job 37:2—5; 40:9. Die Godnaam *’el šaddaj* kom voor in Gen. 17:1; 28:3; 25:11; 43:14; 48:3; Ex. 6:3 en cj. Ex. 49:25, terwyl *šaddaj* alleenstaande voorkom in Num. 24:4, 16; Eseg. 1:24; Jes. 13:6; Joël 1:15; Ps. 91:1; Rut 1:20; Ps. 68:15 en dan 31 maal in die boek Job.) In die Pentateuch sowel as daarbuite is *’el šaddaj* duidelik ’n Godnaam. (Vir die etimologie vgl. Köhler, Lexikon en Dhorme, Le Nom du Dieu d’Israël, in R.H.R. CXLI (1952) bl. 7, wat dink aan ’n Aramese vorm van die Babiloniese *šaddā’u* = bergbewoner, berggod, god van ’n hoë plek; vgl. I Kon. 20:23, 28 en Hehn, Die Biblische und Babylonische Gottesidee; Canney, Expository Times 34 bl. 332, dink aan ’n afleiding van *šād*—’n moedergodin met baie borste; Procksch, Theologie bl. 446 en Schwally, Lexikalische Studien, Z.D.M.G. 52 bl. 136, dink aan ’n Aramese vorm met die betekenis van „slingeraar” en Procksch meen verder dat Abraham hierdie Godnaam uit sy Aramese oorsprongland saamgebring het en hy wys ook verder op die Bileamspreuk in Num. 24:4,16. Vir die uitspraak en etimologie van die Septuagint en Jodendom vgl. Cooke, Ezekiel (I.C.C.) bl. 115. In Jes. 13:6 en Joël 1:15 word gespreek van die dag van JHWH, wat sal kom as ’n verwoesting van *šaddaj* en dit word etimologies in verband gebring met *šād*—verwoes.)

Waarom Esegïel hier juis *’el šaddaj* gebruik i.p.v. alleen *šaddaj* soos in 1:24, is nie maklik te verklaar nie. Die waarskynlikste verklaring skyn te wees dat, aangesien hy dit alleen gebruik i.v.m. die dreunende geruis van die cherubsvlere, hy die woord *šaddaj* assosieer met gedreun en donder en dat hy dan hierdie assosiasie vasknoop aan die Godnaam *’el šaddaj*.

In Eseg. 28:2,9 word *’el* driemaal gebruik in die Godspraak teen die vors van Tirus . (Vgl. wat hierbo gesê is by Hos. 11:9 en Jes. 31:3.) Die vraag is nou wie met *’el* bedoel word: ’n godheid of die God van Israel. Vir Esegïel is JHWH alleen God; nêrens in die boek Esegïel word *’el* of *’elōhîm* gebruik as aanduiding van ander gode nie, welke by voorkeur met *gillulîm* aangedui word (38 maal). Dit is juis vir Esegïel die groot sonde van die vors van Tirus dat hy die aanduidinge van God op homself betrek. Vir Esegïel hoort hierdie aanduiding alleen by JHWH.

By *Deutero-Jesaja* word *’el* vir die eerste keer in die geskrifte van die profete toegepas as aanduiding van hout- en klipgode en wel 6 maal van die 14 maal voorkomende *’el* in hierdie geskrif. In hierdie ses gevalle het die skrywer ongetwyfeld die Babiloniese woord *ilu* in gedagte, wat hy weergee met *’el*, en vir die meervoud neem hy *’elōhîm*.

In Jes. 40:18 „Met wie wil julle *’el* vergelyk?” gaan dit duidelik om JHWH (vgl. vs. 13). Op die eerste gesig lyk dit asof hier net sowel JHWH i.p.v. *’el* kon gestaan het, want die soortnaam *’el* en die eiennaam JHWH dek mekaar hier volkome. (Vgl. 43:12; 45:22; 46:9; 42:5.) En tog is welbewus die Godsaanduiding *’el* gekies. Die beste verklaring hiervoor is dat die profeet vir sy hoorders wil laat uitkom dat hy spreek oor die

eintlike God, die absolute God in teenstelling tot die werk van mensehande (vs. 19) en in vs. 25 versterk die kwalifikasie „heiligh” hierdie teenstelling. Die gebruik van 'ēl as aanduiding van „absolute God”, „Universal God” by Deutero-Jesaja, kom duidelik uit in 43:12 *wa'āni-'ēl*, en in 45:22 en 46:9 *kī 'āni 'ēl w'ēn 'ōd*, en in 45:14 *'ak bāk 'ēl w'ēn 'ōd*. In die orige gevalle beteken 'ēl „'n god”, „godheid”, in 45:15,21 op JHWH toegepas en in 42:5 het dit die lidwoord, ewe eens op JHWH toegepas. Jes. 42:5 sou volgens die gebruik van 'ēl in Deutero-Jesaja die beste vertaal kon word met „So sê die God JHWH wat die hemele geskape het”. Vgl. die Septuagint wat lees: *Kúrios ho theós*.

In die na-eksiliese tyd kom 'ēl alleen voor by Jona en Maleagi. Die betrokke vers in Jona is reeds behandel. *Maleagi* is die enigste profetiese geskrif waarin die Godsaanduiding 'ēl en 'ēlohīm promiscue gebruik word sonder om nog die onderskeid tussen die twee aan te voel. Wat 'ēl betref, word dit tweemaal as Godsaanduiding van JHWH gebruik en een maal van 'n vreemde god.

Samevattend is die bevinding van ons ondersoek: In die voor-eksiliese tyd word 'ēl alleen van die God van Israel gebruik; nêrens kom dit met die suffiks voor nie, maar is tog nie as 'n eienaam aangevoel nie. By Hosea en Jesaja het ons, soos aangetoon, 'n welbewuste voorkeur vir die gebruik van 'ēl in sommige gevalle, waar ons die eienaam JHWH sou verwag. Die Godsaanduiding 'ēl word egter in hierdie gevalle gekies om daarmee die absoluut-kwalitatiewe verskil tussen God en die mens uit te druk en te beklemtoon. In die eksiliese tyd word 'ēl veral by Deutero-Jesaja in meer skakeringe gebruik: As gewone woord vir 'n god (ilu), wat ook die suffiks kan dra en as aanduiding van JHWH as absolute God. In die na-eksiliese tyd vind ons 'n skaarse gebruik van 'ēl, nl. alleen by Jona en Maleagi.

Die vraag na die etimologie is altyd moeilik. Köhler in sy *Lexikon*, bl. 47, gee vyf verskillende opvattinge. Oor die algemeen word voorkeur gegee aan dié opvatting wat 'ēl aflei van 'n stam wat die gedagte inhou van „voor wees, sterk wees”. Die gebruik van 'ēl in die geskrifte van die voor-eksiliese profete steun hierdie opvatting.

Die gebruik van 'ēlohīm

Hoewel die betekenis van 'ēlohīm nie so begrens is as die van 'ēl nie, maar o.a. „hemelse wese; dodegees; godheid; gode” kan beteken, is 'ēlohīm tog in die O.T. die Godsaanduiding by uitnemendheid. Op die God van Israel toegepas, kan ons dit die beste beskou as 'n pluralis majestatis of intensitatis en vir die enkelvoudsbetekenis kan ons die gebruik van *ilāni* in die Amarnabriewe vergelyk waar dit toegepas is op die persoon van die Farao. (Vgl. Böhl, *Die Sprache der Amarnabriefe*, 1913, bl. 35 v.; Hehn, *Die biblische und babylonische Gottesidee*, bl. 137 v.; Procksch, *Theologie des Alten Testaments*, bl. 448; Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het O.T.*, 1949, bl. 144.)

In die Pentateuch en ander geskrifte van die O.T. neem die Godsaanduiding 'ēlohīm in baie gevalle volkome die plek van die eienaam

JHWH. Kan dit ook gebeur in die geskifte van die profete? Van die 360 maal voorkomende 'ēlōhīm, kom vir ons bespreking alleen in aanmerking dié wat daar gebruik word waar ons die eienaam JHWH sou verwag. Watter betekenis het 'ēlōhīm in daardie gevalle?

In Amos 4:11, Jes. 13:19, Jer. 50:40 lees ons: *k^emah^epēkaṭ 'ēlōhīm'ēt-s^edōm w^e'ēt-āmōrah*. Op al drie plekke staan hierdie woorde midde in die direkte woorde van JHWH en JHWH spreek dus blykbaar oor 'ēlōhīm as 'n persoon buite Homself. (Die gedagte van die omkering van Sodom en Gomorra kom ook voor o.a. in Jer. 49:18, sonder 'ēlōhīm, en in Deut. 29:22 en Eseg. 16:48 v.) Die feit dat JHWH oor 'ēlōhīm spreek as 'n figuur buite Homself, het geleerdes laat dink dat die tradisie van die omkering van Sodom en Gomorra nie ontstaan het met betrekking tot JHWH nie. So meen Eerdmans (De Godsdienst van Israël, I, 1930, bl. 20 v.; Alttestamentliche Studien, I, bl. 36 en 71) dat die omkering van Sodom en Gomorra oorspronklik die daad van die 'ēlōhīm was en dat Amos dit dus oorlewer en verder meen hy dat pas later hierdie daad aan JHWH toegeskryf is en wel in Gen. 18 en 19. Eerdmans onderskei twee verskillende tradisies: Enersyds dié van Amos, Jesaja en Jeremia as 'n elohistiese tradisie; andersyds dié van Deut. 29 en Eseg. 16 met Gen. 18 en 19 as 'n jahwistiese tradisie. In die eerste plek gebruik Jer. 49 nie 'ēlōhīm nie en kan dus nie as 'n elohistiese tradisie aangemerkt word nie; in die tweede plek is dit onjuis om op grond van die Godsname twee verskillende tradisies te veronderstel. Eerdmans het nie in ag geneem dat Eseg. 16 en Deut. 29 die woorde anders inkleef as Amos, Jesaja en Jeremia 50 nie. Laasgenoemdes gebruik 'n vasstaande uitdrukking, terwyl Eseg., Deut., en Jer. 49 nie die vasstaande uitdrukking gebruik nie, maar parafraseer.

Die vraag is nou wat 'ēlōhīm in hierdie vasstaande uitdrukking beteken. Dit is ondenkbaar om aan te neem dat Amos, Jesaja en Jeremia 50 dit JHWH in die mond sou lê dat die Elohim Sodom en Gomorra verwoes het, soos Eerdmans meen. Daarom kan 'ēlōhīm hier nie die betekenis hê van „gode” nie. Dit sou al te vreemd wees om JHWH van die daad van ander gode te laat spreek, wie se daad Hy dan sou nadoen. Netso onaanvaarbaar is die opvatting van Kraetzschmar (Der Mythos von Sodoms Ende, Z.A.W., 17, bl. 87 v.) wat by 'ēlōhīm dink aan een of ander Kanaänitiese godheid, „mag es Baäl oder ein anderer Gott gewesen sein”. In hierdie geval sou ons eerder die aanduiding Baäl verwag het i.p.v. 'ēlōhīm.

Ons konklusie is die volgende: Hierdie uitdrukking, wat as 'n vasstaande, spreekwoordelike wending voorkom by Amos, Jesaja en Jer. 50, is wel van Kanaänitiese oorsprong en miskien ook van politeïstiese oorsprong, maar dat die profete dit as politeïsties sou verstaan en bedoel het, is onwaarskynlik en dat hulle dit beskou het as van toepassing op een of ander Baäl, is ewe onaanneemlik. Hulle het aan geen van beide moontlikhede bewus gedink nie, want dit was hulle suiwer te doen om 'n beeld wat 'n katastrofale omkering en verwoesting duidelik kon uitdruk.

So 'n beeld was die legendariese verwoesting van Sodom en Gomorra, wat spreekwoordelik onder die volk geleef het en wel geleef het in die vorm van 'n vasstaande, formule-agtige uitdrukking, 'n spreekwoordelike gesegde. Wanneer Amos, Jesaja en Jeremia 50 van die beeld gebruik maak om 'n dreigende verwoesting deur JHWH te teken, dan neem hulle die spreekwoordelike uitdrukking presies so oor as wat dit in die volksmond geleef het, sonder om hulle daar teologies rekenskap van te gee. Ook in ons eie taal word uitdrukkings, wat in die volksmond leef, gebruik terwille van die veelseggendheid daarvan sonder om daarby stil te staan wat die betrokke uitdrukkings se oorspronklike agtergrond is. So praat ons bv. van die son wat opkom, 'n uitdrukking wat, streng gesproke, in stryd is met wat ons weet van die draaiing van die aarde om sy eie as. Daarom kan ons die vasstaande uitdrukking by Amos, Jesaja en Jeremia 50 die beste vertaal met „soos die godsomkering van Sodom en Gomorra”. Dus word 'ēlōhīm hier nie gebruik as Godsaanduiding van JHWH nie.

In Hosea 4:1 en 6:6 word *da^caṭ 'ēlōhīm* in die Afrikaanse vertaling en in die vertaling van die Nederlands Bijbel Genootskap weergegee met „kennis van God; kennis Gods” (dieselfde uitdrukking kom ook voor in Spr. 2:5). Dadelik val dit op dat ook hier 'ēlōhīm nie selfstandig staan nie, maar, voorafgegaan deur 'n woord in status constructus, maak 'ēlōhīm deel uit van 'n begrip. Kon 'ēlōhīm hier deur JHWH vervang gewees het? 'n Uitdrukking „kennis van JHWH” kom, sover ek kon vasstel, nie in die O.T. voor nie; wel word *da^caṭ 'ēlōhīm* in parallelisme gebruik met *jir'aṭ JHWH* (Spr. 2:5, vgl. 1:7 en Jes. 11:2). Dit is eerstens van belang om daarop te let dat in beide Hos. 4:1 en 6:6 die profeet dit het teen die ergste goddeloosheid (godloosheid!) soos moord, owerspel en diefstal; met *da^caṭ 'ēlōhīm* bedoel hy nou daarteenoor die mees elementêre godskennis. In beide tekste staan *da^caṭ 'ēlōhīm* parallel aan en byna gelyk aan liefde, *hèsèḏ* (Vgl. Pedersen, Israel; H. Wheeler Robinson, Inspiration and Revelation; en Frankenberg by Baumgärtel, Elohim ausserhalb des Pentateuch, bl. 27 „*da^caṭ 'ēlōhīm* besitzen die *jōd^eeé 'ēlōhīm* d.h. die, die im Gegensatz zu den *šōk^ehē 'ēlōhīm*, Gott immer vor Augen und im Herzen haben”.) Ons kan dus die uitdrukking *da^caṭ 'ēlōhīm* die beste vertaal met „Godskennis”, soos Robinson in H.A.T. „Gotteserkenntnis”.

In Hosea 12:4 staan 'ēlōhīm selfstandig en sonder genetiefbepaling waar van Jakob gesê word dat hy met 'ēlōhīm geworstel het. In hierdie vers lê 'n ou probleem vir die outestamentiese wetenskap. Ten onregte het geleerdes vs. 4b van 4a probeer skei deur te meen dat in 4b 'n lofprysing op die stamvader begin (Vgl. Baumgärtel, a.w., bl. 36 v. en Robinson in H.A.T., bl. 47). Vs. 4a en 4b hoort bymekaar ook by vs. 5a soos Eerdmans (a.w., bl. 196 v.), Vriezen (La tradition de Jacob dans Osée XII, O.T.S., I, 1942, bl. 64 v.; en Hosea 12, Nieuwe Theol. Studiën XXIV, bl. 144 v.) en andere aanneem. Alle klem word in die betrokke verse gelê op die bedrog van Jakob-Efraim-Israel en hier is 'n klimmende

orde in te bespeur: In die moederskoot het hy sy broer bedrieg en in sy manlike krag het hy met 'ēlōhīm geworstel. Netsoos „manlike krag” hoër en intensiewer is as „in die moederskoot”, so is 'ēlōhīm van hoëre orde as „broer”. Met die gebruik van 'ēlōhīm het die skrywer nie direk aan JHWH gedink nie, want in vs. 5a word gesê dat Jakob met 'n mal'āk geworstel het, dus 'n goddelike wese. Die skrywer het in gedagte iemand van 'n hoëre orde as „broer”, dus 'n goddelike persoon. (Vgl. Obbink se vertaling.) Dieselfde betekenis van „goddelike wese” het 'ēlōhīm in Ps. 8:6 en in Sag. 12:8 (die Afr. vertaling het „goddelike wese” en „hemelse wese” resp.). Wat Sag. 12:8 betref vertaal die Ned. Bijbel Genootskap en Obbink 'ēlōhīm ten onregte met „God” terwyl die Afr. vertaling, 1954, met „hemelse wese” vertaal en tereg. Hier het 'ēlōhīm die betekenis van „goddelike wese” en is nie bedoel as vervanging van die eienaam JHWH nie.

In die boek *Proto-Jesaja* laat ons die gedeelte waarin 'ēlōhīm voorkom in Hoofstuk 37 buite beskouing omdat dit 'n aanhangsel aan die boek is. Hier wil ons alleen die opmerking maak dat ons in die betrokke verse eerder 'ēl sou verwag i.p.v. 'ēlōhīm, maar dit is te verklaar uit die feit dat in Konings en Kronieke die gebruik van die Godsaanduiding 'ēl konsekwent vermy word. In *Jes. 35:4* vertaal die Afrikaanse vertaling *g^emul 'ēlōhīm* tereg met „goddelike vergelding”. Die N.B.G. het „de vergelding Gods” en Obbink „Gods vergelding”. Ten onregte meen Baumgärtel (a.w. bl. 67) om hier in 'ēlōhīm 'n nomen proprium te vind. Weereens staan 'ēlōhīm nie selfstandig nie en die uitdrukking beteken niks meer as „goddelike vergelding” nie. Dit is egter ook nie uitgeslote dat ons hier te make kan hê met die gebruik van 'ēlōhīm om superlatiewe krag mee uit te druk nie: Verskriklike, bomenslike vergelding.

In *Miga 3:7* staan 'ēlōhīm ewe-eens nie selfstandig nie, wanneer gesê word dat daar geen *ma'ānēh 'ēlōhīm* kom nie. Miga het dit hier teen die valse profete en hierdie liede sal beskaamd staan omdat daar geen *ma'ānēh 'ēlōhīm* sal kom nie. Die Afr. vertaling, dié van Obbink en die N.B.G. het „antwoord van God” en die indruk word geskep dat 'ēlōhīm hier in die plek van die eienaam JHWH staan. Dit is nie juis nie, want dan sou Miga van die valse profete en waarsêers sê dat hulle beskaamd sal staan omdat JHWH hulle nie sal antwoord nie. Dit is ondenkbaar, want die profeet Miga met sy suiwere diens aan JHWH alleen, stel homself juis teenoor hulle met al hul praktyke van waarsêery buite JHWH om. Miga is „vol krag, met die Gees van JHWH”, maar hulle gaan om met waarsêery. Ons het hier dus óf te doen met 'n algemene uitdrukking „Gottesbescheid” (Marti), „Gottesantwort” (Baumgärtel), óf ons moet, met die oog op die sieners en waarsêers, die betekenis van 'ēlōhīm hier opvat as „dodegees” soos in I Sam. 28:13. In albei gevalle beteken die uitdrukking niks meer as 'n antwoord uit die goddelike wêreld nie en op JHWH het dit nie direk betrekking nie, en 'ēlōhīm vervang sekerlik nie die eienaam JHWH nie.

In Jer. 35:4 kom die uitdrukking 'iṣ ḥā'ēlōhīm voor. Elders in die O.T. kom dit 65 maal voor en slegs in 6 gevalle sonder die lidwoord. Oral is dit terminus technicus vir „Godsman”.

In die boek *Esegiël* word 'ēlōhīm nooit gebruik as aanduiding van 'n afgod nie. In hierdie opsig is dié boek konsekwent netsoos ten opsigte van die gebruik van 'ēl. Vir ons bespreking kom 14 plekke in aanmerking en alleen een keer staan 'ēlōhīm selfstandig (28:9) terwyl dit in alle ander gevalle voorafgegaan word deur 'n status constructus.

In *Eseg.* 1:1; 8:3 en 40:2 word *mar'ōt 'ēlōhīm* deur die N.B.G. vertaal met „gezichten van Godswegen”, deur die Afr. vertaling (1954) met „gesigte van God”, terwyl Cooke dit weergee met „visions in which God was seen” (in 1:1) en „visions which God bestowes” (in 8:3 en 40:2). Maar ook hier staan 'ēlōhīm nie in die plek van JHWH nie, want ons het hier te doen met 'n bepaalde begrip, nl. goddelike gesigte, d.w.s. gesigte wat in verband staan met en afkomstig is uit die goddelike sfeer. Daarom is die vertaling „goddelike gesigte” die beste.

In *Eseg.* 28:16 kom *har 'ēlōhīm* voor en in 28:14 *har qōdèš 'ēlōhīm*. Word met 'ēlōhīm hier JHWH bedoel? Die uitdrukking *har JHWH* kom wel in die O.T. voor, nl. in Jes. 2:3, 30:29; Sag. 8:3 en Ps. 24:3, maar dit is altyd aanduiding van die berg Sion. Hier in *Eseg.* 28 is baie duidelik nie sprake van die berg Sion nie, maar 'n mitiese godeberg word bedoel. Dus staan die Godsaanduiding 'ēlōhīm hier ook nie vir JHWH nie. (Vir 'n bespreking van hierdie hele aangeleentheid kan ons verwys na Vriezen se Onderzoek naar de Paradijsvoorstelling bij de oude Semietische volken, bl. 219 v. en na Cooke, a.w. bl. 318 v. Die vertaling van 28:14 in die Afr. Bybel (1954) is interessant, maar nie vry van bedenkinge nie.)

Met die uitdrukking *gan 'ēlōhīm* (28:13; 31:8a,8b,9) kom ons voor groter moeilikhede te staan. In *Eseg.* 31:9 word gespreek oor die bome van Eden wat in die *gan 'ēlōhīm* is en in Jes. 51:3 staan Eden blykbaar parallel aan *gan JHWH*. Moet ons nou *gan 'ēlōhīm* in *Eseg.* 31 gelyk stel aan *gan JHWH* in Jes. 51, wat dan sou beteken dat 'ēlōhīm hier in *Esegiël* die plek inneem van die einaam JHWH? Hieroor loop die menings uiteen. Gunkel (*Schöpfung und Chaos*, bl. 148) dink by *Esegiël* aan 'n ouere tradisie van die paradysgeskiedenis wat op die vors van Tirus Toegepas is; so ook Gressmann (*Ursprung der isr. jd. Eschatologie*, bl. 116) wat meen dat die gedagte van die godstuin Kanaänities is en dat hierdie mite nooit met die naam van JHWH verbind is nie. Andere soos Kraetzschmar en Bertholet (aangehaal by Baumgärtel, a.w. bl. 49) meen weer dat *Esegiël* volkome afhanklik is van die tradisie in Genesis. Vriezen (a.w. bl. 134 v.) daarenteen, onderskei drie betekenis van Eden: (a) mitiese godstuin, (b) geografiese aanduiding, (c) simboliese lushof. Dit lyk ons die waarskynlikste om met Vriezen aan te neem dat ons hier in *Esegiël* te doen het met die voorstelling van die mitiese godstuin. Wanneer Jes. 51 van die voorstelling gebruik maak, word dit direk op JHWH betrek. *Esegiël* daarenteen, betrek hierdie voorstelling nie op JHWH nie, daarom is 'ēlōhīm in die betrokke verse nie plaasvervangend

vir JHWH nie. Netsoos in die geval van die godeberg, het ons hier die gedagte van 'n tuin wat in verband staan met die goddelike wêreld. Dit is egter ook nie uitgeslote dat ons hier moet dink aan die gebruik van 'ēlōhīm om die superlatief mee uit te druk nie, en dan sou ons die uitdrukking moet weergee met „pragtuin”.

Albei die uitdrukkinge *mōšab 'ēlōhīm* en *lēb 'ēlōhīm* (28:2a,2b en 6) het te make met die selfvergoddeliking van die vors van Tirus en op JHWH het 'ēlōhīm nie direkte betrekking nie.

In Eseg. 11:24 (*bammar'ēh b'erū'ah 'ēlōhīm*) kom die toutologiese uitdrukking wel eienaardig voor en daarom wil sommige eksegete hier dieselfde lesing volg as in 1:1; 8:3 en 40:2, maar hierdie lesing staan tekskrities vas. Word met 'ēlōhīm hier JHWH bedoel? Dit sou vreemd wees as Esegīel, wat in 11:5 en 37:1 spreek van *rū'ah* JHWH en verder nooit 'ēlōhīm gebruik in die plek van JHWH nie, hier nou sou gaan spreek van die Gees van JHWH, maar dan in plaas van JHWH, 'ēlōhīm gebruik. Ons konklusie is dan dat Esegīel in hierdie uitdrukking nie dink aan die Gees van JHWH nie, maar aan 'n goddelike gees; netsoos in die geval van 1:1; 8:3 en 40:2 gedink is aan goddelike gesigte so word hier gedink aan gesigte deur 'n goddelike gees.

By *Deutero-Jesaja* kom alleen 53:4 in aanmerking vir bespreking, waar van die lydende kneg gesê word dat hy *mukkēh 'ēlōhīm* is. Word 'ēlōhīm hier gebruik ter vervanging van JHWH? In haas alle vertalings van hierdie vers word geïmpliseer dat 'ēlōhīm hier selfstandig staan en soos by die Elohis die eienaam JHWH vervang; so ook in die Afrikaanse vertaling „deur God geslaan”. In die eerste plek moet ons opmerk dat 'ēlōhīm hier netsoos in die besproke gevalle in Amos, Hosea, Jesaja, Miga en Esegīel, nie selfstandig staan nie, maar deel is van 'n begrip. Uit die sinsverband is dit duidelik dat die lydende kneg iemand is wat die ergste lyding moet verduur, iemand wat selfs van Hoër hand getroffe is. Verder moet ons daarop wys dat in die hele boek *Deutero-Jesaja* 'ēlōhīm nêrens nog gebruik is op dieselfde wyse as wat die Elohis dit gebruik nie. As hierdie *Ebed-JHWH* lied van die hand van dieselfde digter is as die res van die boek (die waarskynlikste opvatting), dan sou dit baie vreemd wees as hy hier 'ēlōhīm gaan gebruik as vervanging van JHWH, iets wat hy anders nooit doen nie. Die probleem is natuurlik verder dat in vs. 10 gesê word dat dit „JHWH behaag het om hom te verbrysel”, maar dit wil nog nie sê dat in vs. 4 'ēlōhīm deur JHWH vervang kan word nie. Met *mukkēh 'ēlōhīm* bedoel die digter niks meer as iemand wat van Hoër hand getroffe is nie, 'n godgeslagene. Duhm vertaal tereg met „Gottgeschlagener”.

In *Jes.* 58:2 kom 'ēlōhīm weereens in 'n uitdrukking voor: *qirbat 'ēlōhīm*. Dit beteken die nadertreding van mense voor die Godheid. Ons kan dit die beste vertaal met „Godsdiens” of „goddelike gemeenskap”. Hierdie uitdrukking kon slegs nog in Ps. 78:28 voor.

In *Sag.* 8:23 lees ons dat „tien manne uit al die tale van die nasies . . .” sal kom en sê „ons het gehoor dat 'ēlōhīm met julle is”. Natuurlik geld dit JHWH, wat Israel betref, maar in die mond van hierdie heidene word ēlōhīm gebruik, netsoos die heidense seeman in *Jona* 1:6.

In die duistere vers, *Maleagi* 2:15 staan die uitdrukking zēra^c 'ēlōhīm. Marti (vgl. Baumgärtel, a.w. bl. 65) bring dit in verband met *Esra* 9:2 en gee dit weer met „Kinder jüdischen Blutes”, terwyl Wellhausen hierin alleen 'n uitdrukking sien vir „kinders”. Dit is veel aanneemliker om met König (vgl. D. Winton Thomas, a.w. bl. 214) 'ēlōhīm as 'n superlatief te sien in die sin van „'n geweldige nakomelingskap”.

In *Maleagi* 3:8 word 'ēlōhīm selfstandig gebruik in die vraag wat JHWH tot die volk rig: „kan 'n mens 'ēlōhīm beroof?”. Dit is die direkte woorde van JHWH en dit gaan om die teenstelling tussen „menslike wese” en „goddelike wese”. In B.H. word voorgestel om metri causa 'ēl te lees. Dit sou inderdaad die teenstelling beter laat uitkom het, maar die lesing 'ēlōhīm staan tekskrities vas. As met 'ēlōhīm bedoel word JHWH, dan sou ons in die direkte rede van JHWH eerder „My” i.p.v. 'ēlōhīm verwag. Dus vertaal ons 'ēlōhīm hier met „goddelike wese”, want die bedoeling is alleen dit: 'n mens kan 'n ander mens beroof, maar geen mens kan 'n goddelike iemand beroof nie.

In *Maleagi* 3:14,15,18 word 'ēlōhīm drie maal gebruik en dit gaan hier om die algemene verhouding tussen mens en God, nl. of die mens 'n Godheid erken. Ewemin as in die jahwistiese *Psalm* 14, waar die dwaas in sy hart sê dat daar geen 'ēlōhīm is nie, is 'ēlōhīm hier as vervanging van die eienaam JHWH bedoel.

In die boek *Jona* word JHWH en 'ēlōhīm deurmekaar gebruik en die twee wissel mekaar af. In hierdie opsig staan die boek *Jona* geheel alleen onder die profetiese geskrifte. Die psalm is suiwer „jahwisties”. Tog sit daar enigsins 'n skema in by die aanwending van die twee Godsname. Die naam JHWH word meestal gebruik met betrekking tot *Jona* (behalwe in 4:7,8,9), terwyl 'ēlōhīm met betrekking tot die heidene gebruik word. (Vgl. *Rigt.* 1:7; 7:14 en *I Sam.* 30:15.) Die funksie van 'ēlōhīm in 3:3 kan die beste opgevat word as van superlatiewe krag: 'n stad van 'ēlōhīm, 'n geweldige stad.

Slegs in *Jona* kom die dubbele Godsnaam JHWH-'ēlōhīm voor (4:6). Met uitsondering van die boek *Jona*, word 'ēlōhīm nêrens in die profetiese geskrifte as vervanging van die naam JHWH gebruik nie, soos die geval is in ander geskrifte van die O.T. Dus, wat die ou probleem van Elohis en Jahwis betref, moet ons konkludeer dat die profetiese geskrifte (behalwe *Jona*) streng „jahwisties” is ten opsigte van die Godsnaam. Daar die gebruik van die eienaam, JHWH, van hul persoonlike God, het hulle telkens volk en persoonlike God in 'n ononderbroke persoonlike relasie gestel en daarmee was 'n groot deel van hulle taak vervul.

C. J. LABUSCHAGNE.

Wolmaransstad.